

*El record de Jaume I i la musa trobadoresca*¹

[El record de Jaume I i la musa trobadoresca]

MIRIAM CABRÉ

Institut de Llengua i Cultura Catalanes - Universitat de Girona

ORCID: 0000-0002-3898-6026

RESUM: L'article repassa la imatge del rei Jaume I des de l'edat mitjana fins a les primeres dècades del segle XX, per tal d'analitzar els factors que duen a associar la figura del rei amb els valors i la promoció de la cultura trobadoresca. És un aspecte poc destacat al retrat que en fan les cròniques medievals (i el *Llibre dels fets*), que apunten, en canvi, a dos elements centrals de la seva fama: conqueridor i devot. Aquest perfil es manté als testimonis de l'edat moderna i no és fins a mitjan segle XIX que es comencen a detectar elogis del rei pel seu paper fundacional en la cultura catalana. Els factors que van afavorir el relleu adquirit pels trobadors al perfil de Jaume I com a promotor cultural contribueixen, a més, a interpretar un moment de construcció de la cultura nacional i la seva repercussió en la recerca posterior.

PARAULES CLAU: Jaume I, trobadors, recepció de la cultura medieval (ss. XIX-XX), història de la història de la literatura

ABSTRACT: This article surveys the image attributed to King James I of Aragon, from the Middle Ages to the first decades of the 20th century, in order to analyse which factors led to associating his figure to troubadour values and their promotion. Medieval chronicles (including King James' own Book of deeds) do not highlight this aspect in the king's portrait but emphasize instead two elements central to his fame: being devote and a conqueror. The same profile traits are present in 16th-18th C witnesses; until mid-19th C there are no traces of the king being praised for his founding role in Catalan culture. The factors that fostered the importance of troubadours in the king's profile as a cultural patron can also contribute to interpret a key moment of cultural nation building and its repercussion in subsequent research.

KEYWORDS: James I, Alfonso X, aragonese, catalonians, fueros, Xativa, Murcia

Recepció: 13/11/2022. Acceptació: 21/12/2022. Publicació: 10/06/2023

1. Fama i record del Conqueridor

La figura històrica més recordada, valorada, estimada i venerada de l'edat mitjana catalana és probablement el rei Jaume I (1208-1276).² Segons les nombroses traces que ha deixat el seu record, dos atributs principals han fonamentat la imatge que n'ha perdurat al llarg dels segles: el de conqueridor i el de pietós, sovint lloats en relació amb l'expansió territorial de la Corona d'Aragó que va assolir, a la concessió de furs a les terres conquerides, notablement València i Mallorca, a la lluita contra els sarraïns, i també a la devoció mariana. El sobrenom de Conqueridor amb què el coneixem encara avui subratlla el seu paper de pare de la pàtria en els territoris que va annexar a les terres patrimonials i apunta clarament el motiu principal que el va convertir en objecte d'una veneració de llarga pervivència. Pel que fa a la pietat, també representa un element important que ha acompanyat la seva fama com a defensor de la fe cristiana contra els infidels, i que ha anat entrant en sintonia amb la sensibilitat de diverses èpoques en què la memòria del Conqueridor s'ha continuat perpetuant.

De tot això en veiem rastres a les obres historiogràfiques d'èpoques successives, malgrat els obstacles per poder establir una línia contínua.³ Les referències a les conquestes i el qualificatiu de conqueridor són prominents en les

---

1 Aquest article s'inscriu dins del projecte de recerca finançat *Cultura escrita cortès en la Corona de Aragón: materialidad, transmisión y recepción* (PID2019-109214GB-I00) i de la recerca relacionada amb la distinció ICREA-Acadèmia.

2 Amb aquesta consideració s'inicien les reflexions de Roca (2012), pel que fa a les terres valencianes. Afegim que el 2005 Jaume I va guanyar el primer lloc en la votació del personatge històric català del programa de TV3 *El preferit*. Vegeu el clàssic estudi, ara reeditat, Belenguier (2009), l'ampli recorregut d'Escartí (2021) pels testimonis valencians, el monogràfic de 2010 de la revista *Catalonia* i els articles de la secció «La figura de Jaume I en el seu temps i en la cultura moderna i contemporània» del volum fruit del VIII centenari del naixement del rei, promogut per l'Institut d'Estudis Catalans, que anirem citant. D'entre aquests darrers, Serra i Puig (2011) fa un repàs des del segle XVI al XVIII, en què destaca molts trets que assenyalarem a continuació, tot valorant el grau variable de difusió de la figura de Jaume I en cada etapa d'aquest període històric.

3 Serra i Puig (2011) posa èmfasi en la manca d'una historiografia oficial per a l'edat moderna, mentre que J. Aurell (2011) se centra sobretot en la imatge historiogràfica al segle XIX. Vegeu també els textos recollits per Escartí (2021).

semblances, de manera que es va acabar convertint en sobrenom, com declara el 1601 l'*Elogio de los tres famosos varones* de Gabriel Lasso de la Vega:

El real, valeroso y magnánimo aspecto que vees, discreto lector, es no menos que del famoso y christianíssimo don Jayme, rey de Aragón, llamado por excellencia el Conquistador, digno, por cierto, del primer lugar entre los nueve que la parlera Fama celebra y pregona por tales (Escartí 2021: 159).

L'exordi de l'elogi presenta un ventall de qualitats, entre les quals destaca el superlatiu que expressa la seva condició de rei cristià. Poc posterior, el pròleg de Jaume Ramon Vila (1570-1638) a una edició fragmentària del *Llibre dels fets* (1619) també expressa clarament la identificació de Jaume I amb el seu sobrenom actual: «un llibre de la història del rey don Jaime de Aragón, primer de aquest nom, cognomenat lo Gran Conquistador y Venturós» (Escartí 2021: 63).⁴ Les festes commemoratives de la conquesta de València i de Mallorca constitueixen un altre testimoni ben destacat d'aquesta fama perdurable, en aquest cas de forma continuada.⁵ El fort component devot és evident, i la plasació sobre la figura del rei d'aquest caràcter de les activitats celebrades en record seu va arribar a fer-lo considerar sant. Com recull Rafael Roca (2012: 275), aquesta imatge del rei Jaume perdura encara el 1876, durant la commemoració de la mort del rei Jaume a València. Ho testimonia el discurs de Vicent Boix, president del jurat del certamen històric i literari en honor del Conqueridor, segons reporta la ressenya de l'acte a *Las Provincias* (29 de juliol de 1876):

---

4 Nombrosos textos a partir d'aquesta època, reproduïts per Escartí (2021) en apèndix, recullen el sobrenom (o cognom com en diuen molts).

5 Vegeu el repàs que en fa Serra i Puig (2011), en què destaca el sermó de Gaspar Blai Arbuixec per la idealització extrema del rei, i els nombrosos testimonis que recull Escartí (2021) per a les terres valencianes. Quintana & Calafat (1992) analitzen els components de la celebració anual de la festa de l'Estendard o de la Conquesta i com va mantenir viu el record del rei a Mallorca, mentre que Alomar i Canyelles (1993) afegeix nous elements, sobretot de caràcter religiós, de les celebracions mallorquines i matisa alguns aspectes de l'estudi anterior. Un altre testimoni complementari de la pervivència d'aquest record són les llegendes que recull Valriu Llinàs (2011) en tots els territoris de Jaume I.

Boix «recordó el cariño que todos en el antiguo reino de Valencia tienen a este rey, lo mismo en nuestra ciudad que en la última aldea, y el respeto con que muchas gentes sencillas le llaman el Santo».⁶

Si el seu mateix sobrenom fa ben present el paper perdurable del Conqueridor en la història de Mallorca i València, el lloc de naixement va esperar l'interès dels erudits montpellerins i la ciutat també va participar en les celebracions del VII centenari del naixement, el 1908, en un context que evocarem més avall. Ho recull, per exemple, el número de *La Academia Calasancia* (25 de juny de 1908: 469) dedicat a l'efemèride, en un article sobre «Les ciències baix lo regnat del comte-rey Jaume I» de P. Oliver i Domenje:

Al Rosselló com a seu l'anomenan, arribant al punt de que l'intelligent historiador Carles Tourtoulon, asseguri que ell fou l'últim rey francès, de la dinastia franch-espanyola (segons l'historiador) que cubrí sa testa ab lo casco de Wifred el pilós; el rey en Jaume, dihuen a Catalunya, és nostre, ben nostre, a Valencia també pera ells el volen y a Mallorca per lo seu llibertador és deliri lo que senten.

Efectivament, Charles de Tourtoulon havia publicat una biografia del Conqueridor, *Jacme Ier, le Conquérant, roi d'Aragon, conte de Barcelone, seigneur de Montpellier, d'après les cròniques et les documents inédits*, a Montpeller entre 1863 i 1867, traduïda ben aviat, el 1874, per Teodor Llorente al castellà. El pròleg defineix els orígens del casal de Barcelona com els d'una dinastia francesa, imprescindible per entendre la història ulterior de la França meridional, però veu l'època de Jaume I com un punt d'inflexió: «la maison de Barcelone, après une suprême tentative pour sauver sa prépondérance au nord des Pyrénées, tourne toute son activité vers la Péninsule et abdiqua son rôle de maison française pour travailler à son agrandissement comme dynastie espagnole». Caracteritza el rei de «chevaleresque» i «soldat de la croix»,

---

6 El text correspon a la notícia de *Las Provincias* extractada per Roca (2012: 275), que també recorda la fallida proposta de canonització de Jaume I que es va iniciar el 1633 (p. 271). Escartí (2021) també al·ludeix en diversos punts a la santedat atribuïda al Conqueridor.

esmenta també «sa piété sincère et ardente»; tot plegat, diu, li ha valgut «en Espagne une popularité légendaire» mentre que lamenta que a França no en parli ni el recordi ningú.

Destaquem també que el 1871 Tourtoulon hi va afegir l'article «Une assemblée nationale au XIIIe siècle (extrait de la Chronique catalane du roi Jacques Ier d'Aragon» a la *Revue des Langues Romanes*, recentment fundada.⁷ Perquè entre els diversos factors que han pogut influir en la imatge del monarca que s'ha anat construint al llarg dels segles, més enllà del resultat i les circumstàncies de les gestes bèl·liques de Jaume I, sens dubte un de molt important és la imatge que ell mateix basteix del propi regnat i de la seva figura al *Llibre dels fets*. D'una banda, perquè a més d'informar sobre les seves gestes i justificar les seves accions, Jaume fa èmfasi en determinats aspectes que ja hem vist que es van associar de manera durable a la seva figura: un tarannà guerrer, devot, croat, just, i amb un regust messiànic.⁸ De l'altra, perquè la seva obra s'ha continuat llegint i difonent, reinterpretant, traduint, recopiant i imprimint, encara que tampoc de manera constant.⁹ D'aquesta difusió en beuen en gran part les interpretacions historiogràfiques posteriors, però també és notable el vincle de la difusió del *Llibre dels fets* amb els sermons dels actes commemoratius i la imatge del bon rei Jaume que fomentaven aquestes celebracions, com testimonia per exemple l'anècdota dels dietaris set-centistes de Joaquim Aierdi (citada per Escartí 2021: 12) sobre la

---

7 L'article publica un fragment del *Llibre dels fets*, amb un preàmbul lingüístic i una justificació de la doble edició, atesa aquella que preparava Marià Aguiló, i la projectada per la Société des Langues Romanes fundada per Tourtoulon dos anys abans. Sobre l'obra de Tourtoulon, Jacint Verdaguer comenta en una nota al discurs d'inauguració dels Jocs Florals de 1881: «Lo savi provençal M. Tourtoulon ha suplert a bastament la falta d'una història de Jaume primer, guanyant amb ella un honrosíssim accèssit en un concurs de l'Institut francès, no concedint-se-li el premi per oferir sa obra més interès per la història d'Espanya que per la de França» (Sobrequés 2011: 705). Sobre la traducció de Llorente, que Verdaguer qualifica d'«hermosa traducció castellana», Roca (2007).

8 Pujol & Renedo (2013) ofereixen una introducció succinta als aspectes fonamentals del llibre de Jaume I. Per a altres apunts sobre la imatge de Jaume I que se'n desprèn, Cingolani (2007) i Aguilar (2011).

9 Serra i Puig (2011: 635-637) presenta un panorama més aviat pobre de la difusió en l'edat moderna, mentre que Escartí (2021) en fa una avaluació més optimista, tot i enregistrar, per exemple, un descens notable de l'interès durant bona part del segle XVIII.

demanda d'uns llauradors revoltats de «quedar en la llibertat que el senyor rey don Jaume els havia deixat».

En època medieval, l'estudi de la iconografia fa concloure a Marta Serano (2011: 737): «Foralista encès, èpic croat contra els infidels sarraïns, prototipus d'heroi, arrel d'una gloriosa dinastia a Mallorca i València, són nomes una petita mostra dels diversos significats que guarden les efigies recopilades i que ofereixen una visió extraordinària, encara que no sempre ajustada al que fou la realitat, del rei En Jaume». Si el cor d'aquesta imatge, força associada a l'autoretrat del *Llibre dels fets*, s'ha mantingut al llarg del temps i ha arribat fins avui, els interessos i la cultura de cada època l'han anat matisant en alguns aspectes, com va reflectint la iconografia, la historiografia, la literatura o fins i tot les festes populars de què tenim notícies. Arribats al segle XIX, alguns dels trets que hem esbossat fins ara encara són ben vius, però s'hi afegeixen altres connotacions i es fa èmfasi també en altres aspectes. La figura del rei no minva en absolut en popularitat, sinó que més aviat s'eixampla la seva fama i els motius pels quals és valorat com a avantpassat prestigiós. En trobem nombrosos exemples durant la celebració del VII centenari del seu naixement, com ara l'adhesió d'alguns republicans a les lloances del monarca, il·lustrada per l'article de *Metralla* (7 de febrer de 1908: 2) en justificar la seva participació, tot destacant com a atributs del Conqueridor «una voluntat ferma i un gran amor a la terra que l'etzar li feu regentar», cosa que passa per davant de «la corona que orlava son front».¹⁰ Passats els segles de devoció i festes populars, el centenari serà un bon moment per aturar-nos a analitzar com és aquesta imatge i quins altres factors entren en joc. Tots els aspectes i moments que he anat evocant s'han estudiat en diversos treballs, però n'hi ha un altre que ha merescut menys

---

10 Roca (2012: 279-283) comenta, en canvi, l'oposició inicial de l'ajuntament republicà blasquista a València a repetir les grans celebracions de 1876 en ocasió del centenari de la mort del Conqueridor. Vegeu també l'anàlisi iconogràfica de Trenc (2010), que s'atura en les caricatures dels diaris republicans del segle XIX. Conclou en aquest sentit: «Ce qui pourrait apparaître comme une démythification de Jacques Ier, la lascivité qui en ferait simplement un homme et le ferait descendre de son piédestal pour la bourgeoisie bien pensante et catholique de l'époque, apparaît alors plutôt, pour le lecteur anticlérical, républicain et d'esprit enclin à la gaudriole et à l'ironie de *La Esquella*, comme une qualité et un côté plutôt sympathique du grand roi, et donc ne le démythifie pas, bien au contraire».

atenció i que no deixa de tenir una certa importància. Em refereixo a la relació de Jaume I amb la cultura cortesà, amb els trobadors i la promoció de la lírica, i sobretot al fet que aquest element de la imatge del Conqueridor es consolidi a partir de les darreres dècades del segle XIX, amb un impacte notable en les direccions de recerca que s'han emprès en aquest àmbit. Per tot això em sembla interessant entretenir-nos-hi.

2. La qüestió de la cortesia

En època medieval, la cortesia era, sens dubte, un atribut desitjat i preuat entre els magnats. No és una qualitat de la qual Jaume quedés exclòs, sinó que com recorda Cingolani (2010), «La més antiga descripció moral del rei, la present a les *Gestes dels Comte de Barcelona i Reis d'Aragó* (1268-69) diu explícitament que: “fo bò d'armes, cortès, larg, benigne, piadós e qui hac victòries de moltes batalles” [xxiv, 2]». Aquest atribut de cortesia genèrica és part integrant del retrat d'un rei ideal en època de Jaume I, però com hem vist en els exemples al·ludits en l'apartat anterior s'havia perdut o diluït força en el record del Conqueridor després de l'edat mitjana, sigui perquè no era un aspecte destacat als retrats medievals, perquè ja no era un tret tan rellevant en la grandesa reial o una mica per les dues coses. Voldria subratllar, en qual-sevol cas, que fins i tot al segle XIII, la mera presència de l'adjectiu, sense més èmfasi, no constitueix ni apunta a una imatge caracteritzada per l'excel·lència cortesà. La cèlebre descripció de Bernat Desclot, per exemple, confegida a poca distància cronològica i des de l'òptica del fill del Conqueridor, tampoc no en destaca la cortesia:

Aquest rei En Jacme d'Aragó fou lo pus bell hom del món; que ell era major que altre hom un palm e era molt bé format e complit de tots sos membres, que ell havia molt gran cara e vermella e flamenca, e el nas llong e ben dret, e gran boca e ben feita, e grans dents belles e blanques que semblaven perles, e els ulls vairs, e bells cabells rossos semblants de

fil d'aur, e grans espatlles, e llong cors e delgat, e els braces grossos e ben feits, e belles mans, e llongs dits, e les cuixes grosses, e les cames llongues e dretes e grosses per llur mesura, e els peus llongs e ben feits e gint causants. E fo molt ardit, e prous de ses armes, e forts e valent, e llarg de donar, e agradable a tota gent e molt misericordiós; e hac tot son cor e tota sa voluntat de guerrejar ab sarraïns (Soldevila 2008: 68).

Si bé Desclot podria evocar la cortesia mitjançant l'esment de la generositat de Jaume I, un tret central en el perfil cortès, allò que clarament subratlla és el caràcter de conqueridor, al qual afegeix la misericòrdia del bon governant. Tampoc Ramon Muntaner no recull cap element que formi un retrat del rei Jaume en què destaquï la cortesia quan sintetitza les gràcies que Déu li atorgà. Després de citar les circumstàncies extraordinàries de la concepció, el descriu com:

[..] lo pus bell príncep del món, e·l pus savi, e·l pus graciós, e·l pus dreturer et çell qui fo més amat de totes gents, axí dels seus sotmeses con d'altres, estranys e privats, que rey qui hanc fos: que aytanyt con lo món dur, se dirà «lo bon rey en Jacme d'Aragon». Aprés, amà et temé Déus sobre totes coses: et qui amà Déu, sí ama justícia et veritat et misericòrdia; e de tot ço fo ell ben bastat. E aprés, fo mellor d'armes que negun altre (Aguilar [2015: II, 41]).¹¹

Un element crucial en la imatge cortesa dels magnats era, naturalment, la relació amb els trobadors, ja que al capdavant eren ells que havien difós el sistema de valors de la cortesia per les corts occidentals. Un nombre considerable de poemes esmenten l'avi del Conqueridor, el rei Alfons el Cast, també conegut com el Trobador, del qual efectivament es conserven dos poemes i se'n sap la relació amb un nombre molt elevat de trobadors coetanis. Alguns el critiquen, clarament perquè representen posicions polítiques contràries, però un

---

11 Vegeu la nota d'Aguilar (2015 II: 42) a aquest passatge, en què compara les descripcions de Desclot i Muntaner, així com l'anàlisi més extensa d'Aguilar (2012).

bon gruix de poemes, en canvi, semblen donar-ne una imatge cortesa orgànica. Aquestes poesies s'han interpretat com a part d'una campanya deliberada del rei Alfons per aprofitar el prestigi i la capacitat de legitimació que oferia la lírica dels trobadors. També entorn del seu pare, el rei Pere el Catòlic, hi ha indicis d'una activitat trobadoresca molt notable: com ja va observar Asperti (1999), encara que la desfeta de Muret sembla que l'hagi cancel·lat en la història literària trobadoresca «i trovatori che ci appaiono in contatto con Pietro II sono numerosi, in sostanza quasi tutti quelli attivi nell'Occitania meridionale in quegli anni». El rei Jaume també rep endreces per part de trobadors, com difícilment podia ser d'altra manera atesa la seva importància en la situació política occitana, com a rei d'Aragó i fill de Pere el Catòlic, però els indicis de promoció per part seva són minsos. No tenim cap notícia que seguís les passes del seu avi com a trobador i pocs poemes s'hi dirigeixen des del seu entorn i menys de manera orquestrada.¹² El contrast amb la relació del seu fill Pere el Gran amb els trobadors és força esclatant: en els poemes del seu entorn s'hi detecta la construcció d'una imatge de cortesia i cavallerositat, així com la justificació de diverses accions controvertides, ja abans de l'ascensió al tron.¹³ Una dada numèrica pot ajudar-nos a marcar el contrast: el trobador més prolífic, Cerverí de Girona, del qual tornarem a parlar, és precisament actiu en la segona part del regnat de Jaume I. Tanmateix, de les cent vint obres conservades, només vora una dotzena s'adrecen al Conqueridor: clarament, si s'ha de jutjar per la vuitantena de poemes que dedica al seu fill i la mena d'esments a les activitats de Pere el Gran, sembla ben clar que és aquest darrer el promotor de la poesia de Cerverí (Cabré 2011a: 927). En definitiva, aquestes dades i d'altres fan ben

---

12 No m'estenc gaire sobre la relació de Jaume I amb els trobadors coetanis perquè vaig mirar de recollir i analitzar-ne els indicis a Cabré (2011a) i recentment he revisat i matisat la qüestió a Cabré (en premsa), amb algunes consideracions sobre el context inicial de la recerca sobre aquest tema, que tractarem més avall.

13 Vegeu els estudis de Riquer (1959) i M. Aurell (1981) sobre el rei Alfons el Cast i ara darrerament les contribucions de Vera (2020). Per a la qüestió de la cortesia com a legitimació Cabré (2017). Pel que fa als trobadors de l'entorn de Pere el Catòlic, Asperti (1999) i Guida (2006) i sobre Pere el Gran (Cabré 2011b).

evident que la diferència entre el perfil trobadoresc de Jaume I i el del seu avi, pare i fill és categòrica.

Així doncs, d'entrada, és interessant que a l'edat mitjana l'associació entre el rei Jaume i la cortesia sigui ben poc marcada i encara més que el *Llibre dels fets* no hi faci cap mena d'èmfasi.¹⁴ Tot i això, com veurem, aquest és un dels elements que s'associen a la seva imatge des de la segona meitat, sobretot a les darreries, del segle XIX. Cal preguntar-nos, doncs, quin estímul hi ha darrere aquesta vinculació del Conqueridor amb els trobadors i la cortesia (de vegades formulada com a cavalleriesitat en termes romàntics) i el perquè de la seva aparició més aviat tardana en la imatge del rei Jaume.

3. Jaume I, mirall de catalanitat a la cultura vuit-centista

Després de les primeres dècades del segle XIX, i sobretot des de mitjans de segle, a banda dels esments cada cop més extensos en la historiografia i de la pervivència dels elogis en els sermons de les festes commemoratives, comencem a trobar un gruix importantíssim de poesia dedicada a Jaume I en diversos certàmens, tal com recull Sobrequés (2011). Nombrosos poetes dediquen composicions al rei, notablement als Jocs Florals, on són guardonades des d'almenys 1862, quan Jeroni Rosselló obté l'englantina amb *Lo rei conqueridor*. Naturalment, un moment àlgid de la producció poètica sobre aquest tema es produeix el 1908 arran dels diversos certàmens relacionats amb la celebració del VII centenari del seu naixement. Val a dir que la majoria recullen la imatge que hem estat repassant fins ara, en poemes històrics que exalcen la figura del Conqueridor com a tal i que elaboren alguns moments icònics de la seva biografia, com ara el naixement o la mort.

---

14 Des del títol, Barral i Altet (2011) fa referència al silenci del *Llibre dels fets* sobre l'arquitectura i el seu simbolisme del poder. Sobre aquest tema, però, ampliat a d'altres manifestacions artístiques, vegeu les reflexions inicials d'Español (2011) sobre el perill de sobrevalorar l'absència de referències culturals en les cròniques reials. Tanmateix, el recorregut per l'art i els monuments contemporanis a Jaume I, amb les dades existents, no construeix cap imatge pòstuma alternativa ni sembla evocar-ne una en vida del rei.

Tanmateix, per obvi que sembli, el fet que Jaume I es converteixi en tema poètic, encara que sigui com a figura històrica en uns poemes que el retraten i lloen com a conqueridor i cabdill en lluita contra l'infidel, no deixa de ser un tomb rellevant en la trajectòria que estem resseguint. Si la poesia, o més específicament la poesia en català, es va convertint en aquest moment en punt d'interès central, això no pot ser aliè a la recerca d'uns orígens per a aquesta poesia, ni a la connotació positiva que els impulsors originals han de rebre. Com descriu Jorba (2014), parlant dels primers anys del segle xx, «la Renaixença era vista, concretada en la institució dels Jocs Florals, com el rescat del temps dels trobadors i la Gaia Ciència: com el rescat, doncs, no de la literatura de “joglars”, sinó de la poesia i de la literatura cultes, que de nou podia tenir com a referent una tradició pròpia antiga i prestigiosa utilitzable, altra vegada coneguda i reconeguda». Assistim a un moment de clara entronització dels trobadors com a avantpassats il·lustres, fonamentals en una època considerada d'or per a la cultura catalana, i valorada pel paper de Catalunya a Europa.

Diversos d'aquests aspectes ja són evidents, per exemple, en el pròleg emblemàtic d'un jove Joaquim Rubió i Ors a les *Poesies* de 1841, signat com Lo Gaiter del Llobregat, en què proclama els trobadors part del patrimoni català. És una època admirada, però que, tot i això, queda encara força desdibuixada, sense que Rubió distingeixi entre els trobadors pròpiament dits i els poetes catalans dels segles posteriors de l'edat mitjana:

¿No tenim una col·lecció de cròniques tan abundant y variada com la puga possehir qualsevol altre poble, y una galeria immensa de trobadors, pares de la poesia vulgar moderna y als quals son deutors de moltes de sas bellas lo enamorad Petrarca y hasta lo terrible Dante, mes rica que cap altre nació del mon, y en la que apareixen las sombras gegantescas dels dos últims Berenguers; de un Jaume lo batallador; de un Pere del punyalet, terror de las armadas del Cruel de Castilla; de un Joan, de un Martí, &c. al costat de las venerables y famosas figuras de Guillem IX, compte de Aquitania, que sen aná fet un calavera y torná sant de las crusadas; de Vidal de Besalú á qui trastornaren lo seny los

amors de la Penaultier, orgullosa castellana de Provença; de Cabestany mort á traició per los celos de un marit que doná á menjar son cor á la que creya adúltera; de Bertran de Born, lo geni de la discordia dels antichs seggles; lo qui sols ha cantat las guerras que encenia y al qual posá Dante en son infern portant son cap en sas mans en pena dels cors que havia separat y dels llassos que havia romput en la vida; de Ricart, cor de Lleó, lo crusat invencible que, com diu un antich cronista, sortia sempre de la batalla ab la corassa herissada de fletxas com una taronja de agullas: dels Berguedans, dels Mallols y Jordis, y de Ausias March, en fi, lo Petrarca Valenciá [...]

Rubió posa èmfasi, doncs, en una continuïtat i una excel·lència de la lírica catalana medieval, situada per associació amb els trobadors en el lloc més alt i antic de la poesia romànica. Són els mestres de Dant i de Petrarca i els difusors de gestes d'herois com aquest «Jaume lo batallador». Des d'una posició de modèstia, encoratja els seus coetanis a recuperar, a continuar aquest llegat: «Lo Gayté del Llobregat no aspira á cenyir la gorra de trobador ni á puntejar sa lira, puix coneix massa be que romperia sas cordas tant sols arribás á posar sa má pesada en ellas». Amb el seu recull de poemes, per tant, defineix la poesia dels trobadors com una aspiració de la cultura catalana, a imatge dels prestigiosos avantpassats, encara que ell només es presenta com una mena de pont, de precursor, fins que es puguin sentir «los preludis de una lira catalana».

Tot plegat contribueix a generar l'ambient de reconstrucció d'una poesia nova en català que pren el nom de trobador en sentit connotat, identitari, i evidentment positiu: els nous trobadors com a contraposició als caducats joglars, tal com ressegueix Jorba (2014). Al fil del «Recort necrológich del Excm. Sr. D. Joaquim Rubió y Ors llegit en la solemne sessió inaugural celebrada per la “Real Academia de Buenas letras” lo día 12 de janer de 1902 per Mossèn Jacinto Verdager», Jorba reconstrueix i interpreta un període en què «*Los trobadors nous* i *Los trobadors moderns* haurien tancat uns “temps, que podríem anomenar de transició per nostra literatura”, en què, coincidint amb els primers Jocs Florals i amb la publicació de la segona edició de *Lo Gaiter del Llo-*

bregat, “tot trobadorejava a Barcelona”». ¹⁵ En aquest ambient cultural, encara un altre factor afavoreix la idea d’una connexió estreta entre el Conqueridor i els trobadors. Una nova manera o uns nous matisos a l’hora de presentar Jaume I es comença a traslluir en la valoració del seu paper com a autor del *Llibre dels fets*, considerat una obra literària a més d’un testimoni historiogràfic, i en conseqüència un motiu per atribuir al rei la intenció de difondre el català i promoure’n la literatura. ¹⁶

Els ressons d’aquests factors convergeixen, uns anys més tard, en la manera com es presenta el Conqueridor en les celebracions del centenari del seu naixement, el 1908. Pot servir-ne com a exemple la semblança signada per Francisco X. Casals i publicada al setmanari badaloní catalanista *Gent Nova* (22 de febrer de 1908: 2) a propòsit de la celebració del centenari del naixement del Conqueridor:

No’s tracta de la commemoració d’un fet que per tradició se celebri, ni’s tracta tampoch de la resurrecció de cap oligarquía, sinó que’s tracta de fer ressorgir el recort d’una época de llibertat y progressió de Catalunya, que’n el segle XIII, formant part de la Confederació catalana-aragonesa, assolía lloch preeminent en el mundial concert dels pobles, no precisament per la brillant conquesta de tres reyalmes, sinó per la lligislació, la literatura, les arts y les ciències que’s conqueriren el mellor dels llocs en aquella época. Y capdevaners de tots, el Rey En Jaume, que no era pas un home vulgar dels que tot ho fien als séus subalterns, donchs, pel contrari, sentía tant les conveniencies y les necessitats del poble, que no hi ha acció progressiva en el poble catalá durant el séu regnat sens que s’hi

---

15 Les cometes dins de la citació corresponen a les paraules de Jacint Verdaguer que Jorba glossa. A la resposta del discurs d’entrada a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona de Manuel Jorba, Molas (2014) sintetitza el moment reconstruït per Jorba en tres moments emblemàtics: «l’aparició, el 1839, del Gaiter, i la publicació, el 1858-59, de les antologies de Bofarull i Balaguer i, sobretot, la fundació, el 1859, dels Jocs Florals».

16 Sobre aquesta valoració de Jaume I, vegeu Bernat (2010), que la fa iniciar amb l’*Essai sur l’histoire de la littérature catalane* (1857) de Francesc Camboliu i recull diverses semblances de Jaume I en les primeres històries de la literatura.

vegi l'intervenció directa del gran Rey, el qual, per altra part, anota en sa Crònica tots els detalls que puguen fer interessant la seva gestió.

La celebració del centenari s'associa explícitament a la intenció de recordar una època daurada (que en altres articles de premsa contemporanis es defineix de maneres força variades, segons la ideologia que difonen), caracteritzada pel lloc elevat que Catalunya ocupava al món, cosa que s'atribueix entre altres factors a l'excel·lència de la seva literatura. El mateix número del setmanari (22 de febrer de 1908: 4) inclou un extracte de la *Historia de Catalunya* (1887-1889) d'Antoni Aulèstia i Pijoan que torna a contenir un retrat de Jaume I com a promotor i conreador de les lletres:

Potser en cap nació europea ha governat un home que realisés éll sol lo complement del ideal del poble, que regía; y potser cap ha tingut la rara fortuna d'elevarse, desde infant casi abandonat y com presoner en mans d'un enemich de sa casa, á monarca poderós, conquistador de tres reyalmes, legislador sapient, literat insigne y propagador de les arts y las ciencias.

En diverses de les semblances publicades a la premsa arran del centenari de 1908, es fa explícita l'atribució d'uns valors i unes qualitats a Jaume I que reflecteixen una idea renovada de l'edat mitjana com un moment lloable, arran d'uns trets que es consideren intrínsecament catalans: en descriure Jaume I es presenta un mirall a la societat catalana de com havia estat i com havia d'aspirar a ser. Ja ho havia expressat de manera ben explícita el discurs de Verdaguer en memòria de Rubió i Ors del 1902: «Catalunya, que havia pujat al cim de sa glòria en temps dels trobadors, sentia i respirava a plaer, com un aire vivificant, sa poesia renaixentista, que li parlava de sos comtes i de sos reis, fent-los reviure davant ella amb son gloriós passat» (Jorba 2014: 23).

En part veiem el ressò d'una nova visió, positiva, d'arrel romàntica sobre l'edat mitjana, en la línia del neomedievalisme europeu, que resulta en l'associació de Jaume I amb les lletres i la seva promoció, sovint concretada com veurem, en una assimilació del Conqueridor als valors i la promoció dels troba-

dors. De manera encara més clara, aquesta imatge romàntica de l'edat mitjana inspira alguns dels actes del centenari. Molts periòdics van donant notícies de les comissions que es reuneixen per preparar els actes, de les festes programades i després en fan la crònica, a banda de publicar nombrosos articles d'opinió i números monogràfics dedicats a l'efemèride. Les festes en honor del rei Jaume, en alguns casos, veiem que s'allunyen del to que havia caracteritzat les festes tradicionals en record del rei (que evidentment continuen celebrant-se) i afegeixen nous vessants a la seva imatge, sense que el perfil que n'havíem vist fins ara desaparegui. Sobre la preparació del centenari a Barcelona, *La Veu de Catalunya* i *El Poble Català*, entre altres periòdics, reporten el 18 de gener de 1908 la preparació d'un ball de disfresses de l'època de Jaume I. És interessant, però, que *Gent Nova* precisi:

La comissió se posará d'acord am las societats recreatives pera l'organisa-
ció d'un espléndit ball de trajos del sigle XIII en la gran sala de Llotja. En
aquest ball s'hi organisarà un quadro am juglars y trovadors que recitarán
poesías y cantarán «lays» ab música auténtica d'aquella época. Se procu-
rará que hi hagin «ministrils» que acompañin el cant dels trovadors amb
instrumentes reproduhits segons els datos que's tenen d'aquella época. Els
nostres musicógrafos ja están treballant pera aquest cuadro d'art histórich.

I quatre mesos després afegeix:

Moltes son les entitats que volen pendre part en la cavalcada histórica or-
ganizada per la Comissió del VII centenari del naixement de don Jaume I.
Les adhesions rebudes son moltes, poguentse creure, davant d'elles, que
la cavalcada resultarà una veritable mostra de la puixansa de les lletres y
arts de nostra terra.

Degut als treballs de la Comissió organitzadora, es fácil que prenguin part
á la susdita cavalcada dames y joglars de diverses regions, entre elles,
Rosselló, Provensa, Mallorca, Aragó, Valencia, además de les més típi-
ques de Catalunya (*Gent Nova*, 16 de maig de 1908).

És evident, doncs, que dames, joglars i trobadors són elements considerats coetanis i vinculats al rei i que han esdevingut una activitat adequada per recordar-lo i enaltir-lo.

4. Jaume I, «herald gloriós de la musa catalana»

Com hem recordat, l'interès i l'exaltació de la figura de Jaume I com a avantpassat gloriós aglutina personalitats de València, Mallorca, Catalunya i Montpeller de manera coordinada: ja havien participat en els actes del centenari de la mort el 1876 i encara més a les celebracions del VII centenari del naixement, el 1908.¹⁷ Voldria, però, subratllar un altre vessant d'aquests contactes i convergència d'interessos poètics (o polítics): el vessant acadèmic, que només hem apuntat, en els vincles que personalitats com Rubió i Ors o Milà i Fontanals estableixen amb els felibres provençals. En aquest sentit, l'epistolari de Manuel Milà i Fontanals recull una abundant correspondència amb Charles de Tourtoulon en to amical i amb referències a tot un ventall d'interessos comuns. Hi podem llegir com Milà espera la visita dels felibres per al centenari de la mort de Jaume I a València (Nicolau d'Olwer 1922-1994: II, 91), o com Tourtoulon li demana consell sobre un poema català que li agradaria premiar en un certamen per celebrar el centenari de Petrarca (Nicolau d'Olwer 1922-1994: I, 231), però sobretot dialoguen sobre les seves respectives publicacions i inquietuds acadèmiques: agraeixen les publicacions rebudes, les comenten, s'ofereixen a difondre'ls, es consulten qüestions filològiques. Serveixi només com a exemple la referència de Tourtoulon a la lectura del volum de Milà sobre els trobadors el 1861: «J'ai étudié avec le plus grand intérêt cette belle question de la Littérature romane et de ses différentes branches dans votre excellent ouvrage *De los trovadores en España*, auquel je fais de nombreux emprunts pour le second vo-

---

17 Vegeu-ne alguns detalls, sobretot des del punt de vista dels actes organitzats a València, a Roca (2010) i Roca (2012). Sobre la relació amb els felibres, el desig de germanor i alguns desacords, vegeu Jorba (1989).

lume de mon Jacme I» (Nicolau d'Olwer 1922-1994: I, 73). Destaquem també com dues altres figures que tindran una gran importància en l'estudi dels trobadors i de les cròniques, així com en la divulgació de la recerca coetània, Jaume Massó i Torrents i Lluís Nicolau d'Olwer, es compten entre els catalans que es desplacen a Montpeller per celebrar el centenari.¹⁸

Destaco aquesta connexió entre interessos poètics i erudits perquè, més enllà de l'interès per la poesia i per la llengua vinculat a la Renaixença, de l'associació de Jaume amb l'origen i la promoció del català que li atribueixen com a autor del *Llibre dels fets*, del contacte amb els felibres interessats pel rei montpellerí, és a dir de tots els factors al·ludits fins aquí, em sembla que el paper dels trobadors com a puntal de la reconstrucció del passat cultural per part d'historiadors i altres erudits, així com la manera com es desenvolupa i difon aquesta reconstrucció, també van afavorir de manera decisiva que es postulés un vincle estret entre el rei Jaume i la cultura trobadoresca.

He recordat abans el pròleg de Rubió i Ors, fruit de la seva activitat programàtica com a poeta, i la poca concreció que podia oferir sobre els trobadors. Va caler esperar encara uns anys perquè la recerca de Manuel Milà i Fontanals canviés radicalment aquesta situació. Perquè un altre factor fonamental en l'interès pels trobadors i en particular pels trobadors catalans és evidentment l'aparició del seu volum *De los trovadores en España* (1861). Les dades que va posar en circulació van permetre de començar a donar més corporeïtat (o textualitat) a uns trobadors que fins llavors eren una llista genèrica de noms. A partir d'aquesta època i d'aquest monumental estudi es va desenvolupant una nova manera d'interpretar i parlar dels trobadors (i per extensió del mapa de la literatura catalana medieval), amb unes dades i uns detalls fins llavors desconeguts. El mateix Milà confirma aquesta situació en afirmar que el coneixement sobre els trobadors era imprecís i anecdòtic:

---

18 Nicolau d'Olwer va aprofitar la visita per publicar una crònica titulada «Els Estudis Universitaris Catalans a Montpeller», dins *Estudis Universitaris Catalans* (2, 1908, pp. 39-41), que també recullen el discurs de Ramon d'Abadal a Montpeller en nom de l'Associació Catalana d'Estudiants, en què, de passada, caracteritza Jaume I com «el gran rey qu'encarna l'ànima mitg-aval catalana qu'encara perdura a través del temps y les vicisituds polítiques en el nostre fons nacional» (p. 44).

Habíase interrumpido por completo la tradición de nuestra antigua poesía [...]. El mismo Ausías March era más citado que leído, y de los demás poetas de los siglos XIV i XV poco ó nada se sabía antes de la publicación de los fragmentos comunicados por Tastú al Obispo de Astorga. Teníase una idea vaga de que en la llamada lengua lemosina, común según se creía a Provenza y Cataluña, habían existido unos poetas llamados trovadores de que las óperas y las novelas daban fantásticos trasuntos [...]. Se componían versos catalanes pero derivados de la escuela del siglo XVIII, nada indígena en el fondo, impura en el lenguaje, y no más natural que elevada (Milà i Fontanals 1893: 359).

Es refereix a temps pretèrits, però moltes notícies i escrits contemporanis continuaven demostrant un coneixement poc detallat dels trobadors. El seu volum de 1861 va ser definitiu per canviar aquest estat de coses. Seguint l'empremta de les notícies difoses per Milà i Fontanals es poden anar detectant indicis dels matisos que es van afegint al perfil del Conqueridor en relació amb la seva connexió amb els trobadors, en termes que apunten als factors que ja he esbossat. Entorn del centenari de 1908 veurem nous avenços en l'estudi dels trobadors i de la seva relació amb Jaume I, però voldria aturar-me primer en un moment més proper a la publicació de la monografia de Milà i Fontanals. Vegem un exemple, el 1881, dels nous atributs que va adquirint el rei Jaume en les paraules pronunciades a la inauguració dels Jocs Florals per Jacint Verdager, un poeta vinculat com és sabut al mestratge de Milà.¹⁹ Diu Verdager sobre el Conqueridor:

No falten homes de lletres que afegeixen son reial nom al costat dels de son pare i son avi, a la llarga filera de trobadors del seu temps, que, junt amb los savis i capitans de sa host, foren sa cort i companyia més amada. Mes si algun assaig poètic oroneja en sa juvenesa, restà oblidat entre ses obres de més seny, i si alguna tençó o serventesc entonà en sa tan llarga

---

19 Sobre la relació de mestratge de Milà i Fontanals amb Verdager, vegeu Jorba (1984: 256-260). També podria tenir interès la relació amb Aguiló que ressegueix Massot i Muntaner (2006).

com aprofitada vida, no sortí de la tenda de campanya que era son palau predilecte, o bé quedà ofegat pel tro sempre rodolant de les batalles, que eren son natural element.

Si D. Jaume no festejà la musa catalana, fou son herald gloriós que li obrí les portes de sos estats, i li donà les ales de son entusiasme, per volar amb ell de muntanya en muntanya i de reialme en reialme. A sa testa doncs, que coronen en agraciad enllaç la palma de l'historiador i el llorer de l'heroi, no cal plànyer les fulles d'or de l'arbre de la poesia pàtria, puix és en son regnat, a l'escalfor del seu patriotisme, i qui sap si a sa influència personal, que fa en nostra terra sa primera aparició.

En efecte, la literatura provençal, mare i mestra de les primeres d'Europa en los nous temps, estava agonitzant amb la fantasiosa nació que li donava vida, mentre Catalunya més pràctica que somniadora, més avesada a manejar l'espasa i lo trident que l'arpa i la lira, anava creixent per mar i per terra, formant amb ella, purificant, enfortint i eixamplant sa llengua, cada dia més tractívola i suau, més forta i vigorosa, juntament amb aquell jove rei, que, prodigi de bon seny, de saviesa i d'energia, l'havia d'estendre per la terra. Ell, que vingué de vora Provença a regir lo timó de nostre creixent reialme, podia molt bé haver-ne portada la llavor de la poesia al camp de les nostres lletres, i Pere Cardenal i altres trobadors, amb qui amb germanívola amistat vivia, pogueren ser l'empelt que, aplicat a l'arbre ja llavors ufanós de nostra llengua, n'havia de traure abans de gaire tan gentil brotada d'inspiració.

Lo Conqueridor li obre nous i immensos horitzons cada dia, fent fugir los moros amb sols lo renill del seu cavall. Avui li dona les florides illes Balears, demà eixamplarà sa terra amb les fruiteres planes de València, i si en aquelles i a l'ombra del rei, segons vol la tradició, naix nostre més gran filòsof, en l'altra no trigarà a cantar-hi nostre més gran poeta i a sermonar-hi nostre més gran predicador. Llull, Ausiàs March i Sant Vicent Ferrer són les noves fites del reialme de D. Jaume, són los plançons més primerencs de sa reial plantada.²⁰

---

20 Es tracta del «Discurs de Jacint Verdaguer, president del Consistori dels Jocs Florals de 1881» que cito de Sobrequés (2011: 700-705).

Verdaguer evoca inequívocament l'inici d'uns estudis sobre els trobadors a Catalunya que els connecten, entre altres figures, amb el rei Jaume. D'una banda, sospesa la possibilitat que el mateix rei fos trobador, sense donar-hi crèdit (seguint en això l'opinió de Milà); és una activitat poètica que ja demostra saber que conforma el perfil d'Alfons el Cast o el Trobador (i sembla que l'atribueix també a Pere el Catòlic). Lloa Jaume I com a escriptor i historiador en llengua catalana i, aquí sense ombra de dubte, el considera promotor dels orígens de la poesia catalana, que situa de manera coetània al seu regnat. Observem, a més, com Jaume (i la lírica un cop traspassada a Catalunya) encarna el caràcter català i es converteix en mirall de virtuts, una identificació amb aquests orígens medievals que ja havíem assenyalat. Notem també l'esment de Peire Cardenal: el panteó de trobadors s'ha ampliat i els detalls són certament molt més acurats que una quarantena d'anys abans. Dos elements porten sens dubte a connectar Jaume I amb els trobadors: d'una banda, l'origen comú, que deu atribuir al naixement montpellerí, i, de l'altra, la contemporaneïtat amb una cultura que s'està enalçant en la catalana i proposant com a modèlica, prestigiosa, fundacional.

Efectivament, el mateix Milà, a *De los trovadores en España*, formula aquest caràcter inevitable de la relació. És impensable que Jaume I no estigui connectat amb els trobadors contemporanis:

[...] no podía mantenerse sordo á los halagos de una poesía brillante que se consideraba entonces como necesario atavío de las cortes y especialmente de las cortes de Occitania. Así es que su nombre suena en las composiciones de varios trovadores, si bien por lo general no se dedican á cantar los más importantes acontecimientos de su reinado, cuya verdadera representación poética se encontrará tan sólo en las bellas páginas históricas escritas por el mismo rey, por Desclot y por Muntaner (Milà i Fontanals 1889 [1861]: 156)

Encara cal afegir, per acabar, un parell de factors em semblen determinants a l'hora d'analitzar l'associació de Jaume I amb els trobadors que s'ha anat forjant i la seva recepció en la recerca posterior. En primer lloc, de manera es-

tretament lligada amb el pes de la contemporaneïtat i l'assumpció d'un contacte necessari i inevitable entre el rei Jaume i els trobadors, recordem que els estudis de literatura catalana comencen a desenvolupar-se segons una periodització de la cultura nacional per regnats.²¹ En aquest marc interpretatiu, si Jaume I és un rei prominent, d'un període important, ha de ser un promotor destacat (i més si és autor del *Llibre dels fets*, és a dir autor i necessàriament interessat per la cultura en català). Milà no desenvolupa més aquesta idea, però ho fa possible gràcies a les noves dades que proporciona sobre la cultura trobadoresca que situa en l'època de Jaume I. A banda de l'observació reproduïda més amunt, li dedica un lloc força destacat a *De los trovadores en España*: el defineix com a «sucesor de Alfonso y de Pedro, amante de la lengua vulgar que mandó emplear en los documentos públicos, cronista sin duda y promovedor de escritos ajenos», dedica un apartat al «Reinado de don Jaime de Aragón, el Conquistador» dins el capítol «Trovadores provenzales en España» i assenyala a quin regnat corresponen els trobadors que identifica com a «Trovadores españoles en lengua provenzal», diversos dels quals corresponen a la del Conqueridor.

La periodització per regnats també és fonamental als estudis d'Antoni Rubió i Ors, i després de Jordi Rubió i Balaguer, reforçada inicialment pel marc que ofereixen els treballs de Francesc Camboliu, cofundador amb Tourtoulon de la Société des Langues Romanes. En el cas concret de Jaume I, Malé (2001: 12) recorda com Camboliu estableix al seu *l'Essai sur l'histoire de la littérature catalane* (1857) una periodització basada en el caràcter nacional de la literatura i, per tant, «el primer període s'iniciaria al segle XIII pel desvetllament del nostre esperit nacional esdevingut amb Jaume I (a l'època anterior dels trobadors encara no teníem llengua pròpia ni, doncs, literatura individualitzada)». Tant els regnats com a balises culturals com el concepte de literatura nacional, efectivament, reapareixen en els diversos esquemes d'història de la literatura catalana dels Rubió, mentre que el regnat de Jaume I manté un lloc preeminent com a origen d'un període nacional, sense excloure però els trobadors. Per posar-ne

---

21 Vegeu l'estudi de les perioditzacions en les històries de la literatura catalana a Molas (1984).

només un exemple, en oferir l'esquema dels períodes de la literatura catalana, el *Sumario de la historia de la literatura española* (1901) d'Antonio Rubió i Lluch destaca el paper de Jaume I com a pare de la literatura catalana, juntament amb diversos conceptes molt relacionats amb la imatge del rei que hem resseguit:

Período I — Los orígenes; época nacional. (Siglos XIII y XIV).—Hegemonía provenzal.—Dinastía catalana.—D. Jaime I padre de la nacionalidad y literatura catalanas.—Las conquistas de D. Jaime extienden los límites de la lengua.—Apogeo político de la confederación (Rubio i Lluch 1901: 66).

En pàgines següents, Jaume I i el seu regnat apareixen esmentats en els epígrafs que desenvolupen l'apartat «Escuela poética provenzal» i encara més a l'apartat de «Prosa histórica»: «Esfuerzos de este monarca para crear una lengua y una literatura nacional. —D Jaime iniciador de tres géneros en la prosa catalana: histórico, didáctico y jurídico», abans de dedicar diversos epígrafs al *Llibre dels fets*.

Si a partir d'aquest esquema la importància de Jaume I per a la història de la literatura catalana podria anar decantant-se cap a la prosa i l'autoria del seu llibre, un altre fet crec que manté amb força els trobadors com un component important del paper de promotor cultural del Conqueridor. Com a segon factor determinant en la idea de la seva vinculació estreta amb els trobadors que hem heretat, crec que cal tenir en compte la descoberta i compra del Cançoner Gil per la Biblioteca de Catalunya el 1910, així com els avenços en la recerca filològica dels anys precedents. Dos dels protagonistes principals, com ja he esmentat, es comptaven entre els catalans de la delegació a Montpeller per celebrar el centenari del naixement del Conqueridor: Jaume Massó i Torrents i Lluís Nicolau d'Olwer. El seu paper no es limita a aquest viatge simbòlic, sinó que se centra sobretot en els seus interessos filològics per les cròniques i pels trobadors, en particular, Cerverí de Girona.

En el context dels Estudis Universitaris Catalans, com a professor i alumne, respectivament, Massó i Nicolau van començar a treballar en l'edició de l'obra d'aquest trobador. La seva correspondència ho evidencia, com també

les intervencions al primer congrés d'Història de la Corona d'Aragó el 1908, organitzat durant la celebració del centenari del naixement de Jaume I.²² *La Veu de Catalunya* (4 de juny de 1908), com altres diaris del dia, informen de la memòria proposada per Massó i Torrents al congrés, que s'havia de titular «El Trovador Cerveri, Don Jaume el Conqueridor y Don Pere el Gran» i que no es va arribar a publicar a les actes del 1910-1913, ni ha deixat rastre a la crònica detallada que en fa l'*Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona* (1908). Sí que hi apareix, en canvi, la de Lluís Nicolau d'Olwer, «Jaume I y los trovadores provençals». Tot això no hauria estat possible sense l'adquisició del Cançoner Gil el 1910 per a la naixent Biblioteca de Catalunya, ni potser la vinculació de Jaume I amb els trobadors no s'hagués concebut i refermat de manera tan sòlida.²³ El cançoner s'obre amb un nombre elevadíssim de poesies del trobador Cerverí de Girona, cent quatre, que immediatament crida l'atenció per l'excel·lència i converteix el seu corpus en monumental (i en fa el més prolífic dels trobadors). Mentre va ser propietat del catedràtic de la universitat de Saragossa Pablo Gil i Gil, comptats estudiosos van tenir accés al manuscrit, però Manuel Milà i Fontanals el 1876, i després Amedée Pagès el 1890 van poder publicar una taula de continguts que ja donava una idea de la magnitud de l'obra de Cerverí. L'entrada a l'Institut d'Estudis Catalans va fer possible l'estudi d'aquests poemes i va fonamentar la fama de Cerverí com a trobador del rei Jaume (malgrat la inexactitud del terme, com he assenyalat més amunt). La correspondència de Massó i Torrents testimonia l'interès dels estudiosos pel manuscrit (tant abans com després de l'entrada a la biblioteca), i el ressò a la premsa en demostra l'interès cultural per a un públic més ampli, com recullo a Cabré (2021). Per citar només dos exemples, *La Veu de Catalunya* (12 de setembre de 1910) fa una crònica de l'adquisició, detallant el paper dels deu

---

22 Des del punt de vista historiogràfic, J. Aurell (2011) assenyalava el 1r congrés d'història de la Corona d'Aragó com un punt d'inflexió per a la construcció de la imatge de Jaume I i ressenya els treballs publicats des d'aquell moment. Per a l'interès en Cerverí i l'inici dels estudis sobre aquest trobador, vegeu Cabré (2021). Vilà (2009) reproduïx part de la correspondència entre Massó i Nicolau.

23 Sobre l'adquisició del còdex, vegeu Fontanals Jaumà (2007: 49-55) i el context esbossat a Cabré & Gudayol (2019).

mecenes que van finançar la compra, i reproduceix el document de donació a l'Institut d'Estudis Catalans, que defineix Cerverí com el «cantor que més va influir en la literatura catalana antiga» i continua: «aquest cançoner ens revelarà un Cerverí tot desconegut, perquè de les seves cent quatre poesies que'n porta, les noranta cinch son inèdites». Quatre anys després el còdex encara apareix a la premsa: en una notícia a tota plana, *La Veu de Catalunya* (29 de maig de 1914) evoca la importància de la compra amb motiu de l'obertura de la Biblioteca de Catalunya, tot recordant que conté «més de cent poesies inèdites del popular trobador [...] del Rei en Jaume I i den Pere el Gran».

El contrast és esclatant si comparem les 119 peces que se'n coneixen des que circulen les primeres notícies del Cançoner Gil amb el resum que ofereix Rubió i Lluch en el *Sumario*, que amb prou feines inclou la vintena de poemes continguts en els dos cançoners llenguadocians que transmeten un recull de poemes de Cerverí i el Cançoner dels comtes d'Urgell, que Gabriel Llabrés havia trobat mentre catalogava la biblioteca del marquès d'Escriche el 1882, però no va publicar fins al 1907 (a les quals semblen afegir-se les notícies que havia difós Antoni Agustí sobre peces que avui desconeixem):²⁴

Serveri de Gerona. — Su fecundidad poètica. — Su inclinación al género moral y didáctico. — Su popularidad. — Sus obras: Testament d'en Cerveri; la Faula del rossinyol; Oració de tot dia; Sermó; Libre de les tres paraules; Cansó del Deus d'amor. — Declamación contra las mujeres (Rubio i Lluch 1901: 69)

Amb la troballa del Cançoner Gil, Cerverí es converteix en un nou i prolífic trobador català de Jaume I, sobre el qual Nicolau d'Olwer (i en menor mesura Massó i Torrents), fan conferències i publiquen articles durant la dècada següent, tot i que l'edició que preparaven mai no va veure la llum. De manera molt particular l'article de Nicolau a les actes del Congrés d'his-

---

24 El mateix Llabrés (1907) explica la troballa al pròleg de l'estudi que acompanyava l'edició per a la Societat Catalana de Bibliòfils

tòria de la Corona d'Aragó, centrat evidentment en la figura de Jaume I, es converteix en el punt de partida per interpretar aquest període de la cultura trobadoresca a Catalunya i per valorar el paper de Jaume I, amb una visió de la qual encara avui en sentim el ressò. Tanmateix, com hem vist, és un estudi que caldria revisar, tot tenint en compte els condicionants del context cultural que hem estat resseguint.²⁵ D'aquesta època i d'aquest context només n'he ofert unes pinzellades, però crec que convindria continuar aprofundint-hi, per tot allò que ens pot revelar encara tant a propòsit de la recepció de la cultura medieval com respecte a les bases sobre les quals encara reposa la nostra recerca actual.

Bibliografia

- AGUILAR, J. A. (2011) *Introducció a les quatre grans cròniques*, Barcelona, Dalmau.
- (2012) «“The Lion in Winter”. La figura de Jaume I: del *Llibre dels feits* a la *Crònica* de Ramon Muntaner», *El Llibre dels feits: aproximació crítica*, València, Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 211-237.
- (2015) *La Crònica de Ramon Muntaner. Edició i estudi (pròleg-capítol 146)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2 vol.
- ALOMAR I CANYELLES, A. I. (1993) «Més coses sobre la pervivència del Rei En Jaume I», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 49, pp. 516-527.
- BARRAL I ALTET, X. (2011) «Arquitectura i art de conquesta al Mediterrani: el contraexemple de Jaume I (1208-1276) i el silenci del *Llibre dels feits*», dins M. T. Ferrer i Mallol (ed.), *Any Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, vol. I, pp. 784-809.
- ASPerti, S. (1999) «I trovatori e la corona d'Aragona», *Mot So Razo*, 1, pp. 12-31. Versió revisada a la Biblioteca del Repertorio Informatizzato dell'Antica Letteratura Catalana Medievale (<<http://www.riac.unina.it>>).

---

25 Vegeu les reflexions inicials de Cabré (en premsa) sobre aquest punt i la revisió proposada a Cabré (2011). La recepció dels trobadors, la interpretació de Jaume I i la connexió que s'hi va establir respon, finalment, a un fenomen que, *mutatis mutandis*, segueix camins semblants a l'apropiació de Dant com a part integrant dels orígens culturals de Catalunya, tal com ho estudia Gavagnin (2011).

- AURELL, J. (2011) «La historiografia sobre Jaume I», dins M. T. Ferrer i Mallol (ed.), *Any Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, vol. I, pp. 707-714.
- AURELL, M. (1981) «Les troubadours et le pouvoir royal: l'exemple d'Alphonse Ier (1162-1196)», *Revue des Langues Romanes*, 85, pp. 53-67.
- BERNAT I BALTRONS, F. (2010) «La figura de Jaume I en les històries de la literatura catalana del segle XIX», *Catalonia*, 5, <<https://crimic-sorbonne.fr/ouvrages/catalonia-5/>>.
- BELENGUER, E. (2009) *Jaume I a través de la història*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- CABRÉ, M. (2011a) «Trobadors i cultura trobadoresca durant el regnat de Jaume I», dins M. T. Ferrer i Mallol (ed.) *Any Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, vol. I, pp. 921-938.
- (2011b) *Cerverí de Girona: un trobador al servei de Pere el Gran*, Barcelona/Palma, Universitat de Barcelona/Universitat de les Illes Balears.
- (2017) «Politique et courtoisie à l'automne des troubadours», *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 60, pp. 113-124.
- (2021) «Cerverí de Girona a la premsa catalana (1835-1938)», dins A. Alborn, L. Cifuentes, J. Santanach i A. Soler (eds.), «*Qui fruit ne sap collir*»: *Homenatge a Lola Badia*, Barcelona, Universitat de Barcelona/Barcino, vol. I, pp. 125-134.
- (en premsa) «Els trobadors a l'entorn de Jaume I», dins F. Villanueva Serrano i R. Isusi Fagoaga (eds.), *Música, monarquia i patrimoni*, València, Tirant Lo Blanch.
- CABRÉ, M.; GUDAYOL, A. (2019) *El noble esforç: l'herència dels trobadors a Catalunya* (exposició de la Biblioteca de Catalunya) <<https://www.bnc.cat/Exposicions/El-noble-esforc/Continguts>>.
- CINGOLANI, S. M. (2007) *La memòria dels reis: les quatre grans cròniques i la historiografia catalana, des del segle X fins al XIV*, Barcelona, Base.
- (2010) «Jaume I fou un rei piadós?», *Catalonia*, 5, <<https://crimic-sorbonne.fr/ouvrages/catalonia-5/>>.
- ESCARTÍ, J. V. (2021) *Jaume I en la memòria d'un poble*, València, Generalitat Valenciana.
- ESPAÑOL, F. (2011) «L'art a l'època de Jaume I: un instrument àulic?», dins M. T. Ferrer i Mallol (ed.), *Any Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, vol. I, pp. 812-840.
- FONTANALS JAUMÀ, R. (2007) *Biblioteca de Catalunya: 100 anys, 1907-2007*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya.
- GAVAGNIN, G. (2011) «Dante e i miti storiografici della letteratura catalana contemporanea», *Critica del testo*, 14.3, pp. 149-164.
- GUIDA, S. (2006) «Pietro il Cattolico ed i trovatori», dins V. Beltran, M. E. Roig, M. Simó (coords.), *Els trobadors a la península Ibèrica*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 223-240.

- JORBA, M. (1984) *Manuel Milà i Fontanals i la seva obra*, Barcelona, Curial.
- (1989) «La polèmica de l'origen felibre o autòcton de la Renaixença», dins A. Badia i Margarit i M. Camprubí (eds.), *Actes del Vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Tolosa de Llenguadoc, 12-17 de setembre de 1988)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 343-363.
- (2014) *Verdaguer davant el vuit-cents català, de l'acadèmia estant: entorn del «Record necrològic de Joaquim Rubió i Ors» (1902). Discurs llegit el dia 12 de juny de 2014 en l'acte de recepció pública de l'acadèmic electe*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres.
- LLABRÉS, G. (1907) *Estudi històric y literari escrit per Grabiell Llabrés sobre'l Cançoner dels comtes d'Urgell*, Barcelona, Societat Catalana de Bibliòfils.
- MALÉ, J. (2001) *Història de les històries de la literatura catalana*, Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya.
- MASSOT I MUNTANER, J. (2006) «Marià Aguiló, mentor i amic de Jacint Verdaguer», *Anuari Verdaguer*, 14, pp. 157-199.
- MILÀ I FONTANALS, M. (1876) «Notes sur trois manuscrits», *Revue des Langues Romanes*, 10, pp. 225-240.
- (1889) [1a ed. 1861] *De los trovadores en España. Obras completas del Dr. D. Manuel Milà y Fontanals*, II, Barcelona, Librería de Álvaro Verdaguer.
- (1893) «Aribau», *Obras completas del Dr. D. Manuel Milà y Fontanals*, v: Opúsculos literarios, Barcelona, Librería de Álvaro Verdaguer.
- MOLAS, J. (1984) «Sobre la periodització en les històries generals de la literatura catalana», *Symposium in honorem prof. M. de Riquer*, Barcelona, Quaderns Crema, pp. 257-273.
- (2014) «Discurs de contestació», dins M. Jorba (2014) *Verdaguer davant el vuit-cents català, de l'acadèmia estant: entorn del «Record necrològic de Joaquim Rubió i Ors» (1902). Discurs llegit el dia 12 de juny de 2014 en l'acte de recepció pública de l'acadèmic electe*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres, pp. 107-110.
- NICOLAU D'OLWER, L. (1908) «Jaume I y los trovadores provençals», *I Congrès d'història de la Corona d'Aragó*, I, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, pp. 389-407.
- (1922-1994) *Epistolari d'en Manuel Milà i Fontanals*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 3 vol.
- PAGÈS, A. (1890) «Notice sur le chansonnier provençal de Saragosse», *Annales du Midi*, 2, pp. 514-533.
- PUJOL, J. M.; RENEDO, X. (2013) «El Llibre dels fets del rei Jaume I», dins L. Badia (dir.), *Història de la Literatura Catalana. Literatura Medieval, 1: Dels orígens al segle XIV*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana/Barcino/Ajuntament de Barcelona, pp. 97-122.
- RIQUER, M. de (1959) «La Littérature provençale à la cour d'Alphonse II d'Aragon», *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 2, pp. 177-201.
- ROCA, R. (2009) *Teodor Llorente i el certamen en honor de Jaume I (1876)*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- (2010) «València i els centenaris del rei En Jaume (1876 i 1908)», dins C. Oriol i E. Samper, (eds.), *El rei Jaume I en l'imaginari popular i en la literatura*, Tarragona, Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, pp. 133-153.
- (2012) «La mitificació vuitcentista del passat medieval: la figura de Jaume I, rei d'Aragó», *eHumanista/IVITRA* 2, pp. 271-285.
- RUBIÓ I LLUCH, A. (1901) *Sumario de la historia de la literatura española*, Barcelona, Imprenta de la Casa Provincial de Caridad.
- RUBIÓ I ORS, J. (1841) *Lo Gaiter del Llobregat. Poesies*, Barcelona, Estampa de Joseph Rubio.
- SERRA I PUIG, E. (2011) «La percepció de Jaume I en els segles moderns», dins M. T. Ferrer i Mallol (ed.), *Any Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, vol. 1, pp. 631-652.
- SERRANO, M. (2011) «La iconografia de Jaume I durant l'edat mitjana», dins M. T. Ferrer i Mallol (ed.), *Any Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, vol. 1, pp. 7015-737.
- SOLDEVILA, F. (2008) *Les quatre grans cròniques II. Crònica de Bernat Desclot*, rev. Jordi Bruguera i Maria Teresa Ferrer Mallol, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- SOBREQUÉS I CALLICÓ, J. (2011) «El rei Jaume i la Renaixença als Països Catalans», M. T. Ferrer i Mallol (ed.), *Any Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, vol. 1, pp. 673-705.
- QUINTANA, A.; CALAFAT, R. M. (1992). *La pervivència del rei en Jaume*, Palma, Documenta Balear.
- TOURTOULON, C. de (1871) «Une assemblée nationale au XIIIe siècle (extrait de la Chronique catalane du roi Jacques Ier d'Aragon)», *Revue des Langues Romanes*, 2, pp. 143-166.
- TRENC, E. (2010) «L'iconographie de Jacques Ier au XIXe siècle: mythification et démythification», *Catalonia*, 5, <<https://crimic-sorbonne.fr/ouvrages/catalonia-5/>>.
- VALRIU LLINÀS, C. (2011) «L'arrelament popular de la figura de Jaume I», dins M. T. Ferrer i Mallol (ed.), *Any Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, vol. 1, pp. 623-630.
- VERA, I. (2021) *Versos a banda i banda dels Pirineus: la presència dels casals d'Urgell i Foix a la lírica trobadoresca (segles XII-XIII)*, Universitat de Girona, treball final de màster.
- VILÀ I BAYERRI, M. (2008) *Lluís Nicolau d'Olwer, medievalista (1904-1938)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.